

М.В. Дубина, к.е.н., доц.

Чернігівський національний технологічний університет

РОЛЬ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ У РОЗВИТКУ РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

Розглянуто сутність фінансового моніторингу як процесу ідентифікації фінансових операцій, що здійснюються суб'єктами господарювання у межах національної економічної системи, на предмет відповідності їх реалізації встановленим законодавством вимогам, застосування сукупності дій і заходів з метою запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Також побудовано просторову модель системи фінансового моніторингу за допомогою використання процесного та структурного підходів до її дослідження. Вивчення означеної системи проведено на двох рівнях: макро- та мікрорівні з описом особливостей її функціонування на кожному з них. Ідентифіковано функції цієї системи, до яких належать такі: інформаційна, превентивна, контрольна, захисна, розкрита їх сутність. Досліджено зв'язок між системою фінансового моніторингу та ринком фінансових послуг. Визначено, що в цілому дана система позитивно впливає на функціонування означеного ринку, проте, може створювати певні перешкоди у розвитку окремих видів фінансових установ, особливості яких описано.

Ключові слова: *фінансовий моніторинг; ринок фінансових послуг; система; функція; фінансова установа; суб'єкт первинного фінансового моніторингу; державний фінансовий моніторинг; фінансова операція.*

Постановка проблеми. Ринок фінансових послуг є важливою частиною розвитку сучасного суспільства, оскільки важко уявити функціонування національної економічної системи без діяльності фінансових посередників. Означений ринок на сьогодні став ваговою складовою фінансового та економічного життя країни й кожного її громадянина, оскільки всі і фізичні, і юридичні особи здійснюють фінансові послуги у межах цього ринку.

Зауважимо, що ринок фінансових послуг – складна, динамічна система, яка постійно розвивається, змінюється під тиском значної кількості різнобічних факторів зовнішньої та внутрішньої природи. Враховуючи це, на цьому ринку відбувається розподіл та перерозподіл фінансових ресурсів, можна припустити, що у такій системі постійно здійснюються протиправні дії з різною

метою. Фінансові посередники, у тому числі банки, страхові компанії та інші установи, не дуже охоче оприлюднюють інформацію про випадки шахрайств щодо їх клієнтів, оскільки дотримуються політики підтримки бездоганного іміджу, а збитки клієнтів покривають за рахунок власних коштів.

Проте у межах ринку фінансових послуг не завжди протиправні дії пов'язані з бажанням привласнити чужі фінансові ресурси. Досить потужним джерелом виникнення незаконних дій із фінансовими ресурсами є бажання легалізувати кошти, що були отримані у результаті протиправної діяльності, до якої належать работоргівля, наркаторгівля, контрабанда, тероризм тощо. Як правило, означені типи діяльності приносять їх власникам чималі надприбутки, і щоб мати можливість ними вільно розпоряджатися, такі кошти у сучасному фінансовому світі необхідно «відмити», тобто ввести до діючої фінансової системи як законно отримані ресурси.

Фактично, на сьогодні кримінальний світ вже придумав чимало механізмів легалізації незаконно отриманих коштів, проте з метою недопущення таких дій у світі створена і досить ефективно діє система фінансового моніторингу, основною функцією якої є ідентифікація спроб «обілити» фінансові ресурси, що отримані у процесі реалізації незаконних видів діяльності. Варто зазначити, що така система допомагає також протидіяти розповсюдженню таких маргінальних видів діяльності.

На сьогодні питання створення механізмів унеможливлення легалізації незаконних доходів вирішується через систему співробітництва між різними країнами. Вже у сучасних умовах економічної діяльності функціонує загальносвітова система моніторингу фінансових операцій. До такої структури належать фактично національні системи фінансового моніторингу всіх найбільш розвинутих країн світу. Україна не є винятком і вже сьогодні у нашій країні створена система протидії легалізації коштів, що отримані внаслідок здійснення протиправних дій різними суб'єктами.

Підкреслимо, розвиток системи фінансового моніторингу вимагає постійного удосконалення механізмів протидії легалізації доходів, що отримані протиправним шляхом, особливо враховуючи швидкий темп розвитку сучасного суспільства, постійне оновлення та удосконалення інформаційних систем, технологій, підвищення рівня інформатизації сфери фінансових послуг, що дозволяє злочинцям шукати все нові способи реалізації протиправних дій. Все це обумовлює значну актуальність дослідження особливостей та закономірностей розвитку

системи фінансового моніторингу, поглиблення теоретичних, методологічних і практичних аспектів її функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження базових засад функціонування системи фінансового моніторингу знайшли своє відображення у наукових працях багатьох вчених, до яких, на нашу думку, варто зарахувати: О.О. Балануца, З.С. Варналій, В.К. Галіцин, Л.Г. Гулько, Е.Дмитренко, В.М. Каднічанську, І.М. Патютю, О.М. Петрука, В.Ю. Світличну, А.Хмелюк та ін. Проте, незважаючи на значний масив наукових напрацювань в означеній сфері, на сьогодні відсутні ґрунтовні роботи, у межах яких здійснювалися б дослідження ролі системи фінансового моніторингу у розвитку ринку фінансових послуг, аналізу їх взаємозв'язку.

Викладення основного матеріалу. Метою статті є дослідження сутності системи фінансового моніторингу, що на сьогодні функціонує у межах національної економічної системи, та вивчення впливу означеної системи на розвиток ринку фінансових послуг. Отже, розвиток ринку фінансових послуг на сьогодні не може відбуватися без впровадження механізмів протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Фактично, вся система фінансового моніторингу побудована на використанні потенціалу означеного ринку щодо ідентифікації протиправних дій економічних суб'єктів різними, визначеними у законодавстві, фінансовими установами. Саме тому вважаємо за потрібне з початку розглянути сутність самої вітчизняної системи фінансового моніторингу, що дозволить, враховуючи розуміння елементного її складу, функціонального призначення, обґрунтувати та поглибити наукові засади дослідження її ролі у розвитку ринку фінансових послуг.

У законодавчому просторі сутність поняття «фінансовий моніторинг» визначено у законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», де зазначається, що фінансовий моніторинг – сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, що враховують проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу [3]. Однак, враховуючи наявність значного рівня наукового плюралізму у частині дослідження змісту дефініції «фінансовий моніторинг», пропонуємо трактувати її таким чином: фінансовий моніторинг – процес ідентифікації

фінансових операцій, що здійснюються суб'єктами господарювання у межах національної економічної системи, на предмет відповідності їх реалізації встановленим у межах законодавства вимогам, застосування сукупності дій та заходів з метою запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

В цілому, визначити сутність категорії «система фінансового моніторингу» можна через дослідження означеного явища як цілісної, динамічної системи, якій притаманні певні унікальні особливості та властивості. Використання системного підходу до дослідження економічних процесів вимагає розгляду їх як сукупності складних взаємопов'язаних елементів та зв'язків між ними. У науковій літературі існує значна кількість наукових підходів до визначення системи як категорії процесу наукового пізнання. Наведемо декілька з них:

1) система – це цілісність, що становить єдність закономірно розташованих і взаємопов'язаних частин [2, с. 1];

2) система – це множина об'єктів разом з відносинами між об'єктами та між їх атрибутами (властивостями) [4, с. 37];

3) система – це кінцева множина функціональних елементів і відносин між ними, що виокремлена із середовища з певною метою в межах визначеного часового інтервалу [1, с. 6];

4) система – це об'єкт, що характеризується складом елементів, структурою їх зв'язків, параметрами і має хоча б один вхід та один вихід, які забезпечують зв'язок із зовнішнім середовищем, що характеризується законами поведінки і змінює поведінку під час надходження впливів, які керують [5, с. 11–12].

Отже, система – сукупність елементів, що взаємодіють між собою, утворюють множину різних відносин, мають спільну мету функціонування та взаємодіють із зовнішнім середовищем через входи та виходи такої системи. Фактично, у межах даної статті ми оперуємо кібернетичним підходом до визначення сутності категорії «система». Таким чином, фінансовий моніторинг як систему будемо розглядати через призму ідентифікації її елементів, основної мети функціонування та існуючих взаємозв'язків як всередині системи між її компонентами, так і з зовнішнім середовищем.

Основною метою функціонування системи фінансового моніторингу є забезпечення неможливості залучення коштів, що отримані у процесі здійснення протиправної економічної діяльності, до законного грошового обігу та національної економічної системи в цілому. Фактично, мета даної системи повністю має корелювати з державною політикою у сфері економічного регулювання

господарської діяльності, оскільки за своєю сутністю означена система допомагає виконувати контрольну функцію держави у сфері економічного розвитку. На рисунку 1 наведена схема системи фінансового моніторингу, яка на сьогодні діє в Україні та побудована з урахуванням базових положень вітчизняного законодавства у сфері протидії легалізації доходів, що отримані незаконним шляхом. Зазначимо, що у межах даної просторової моделі нами розглядаються макро- та мікрорівні до її дослідження, що дозволяє ідентифікувати елементи даної системи на кожному рівні її пізнання.

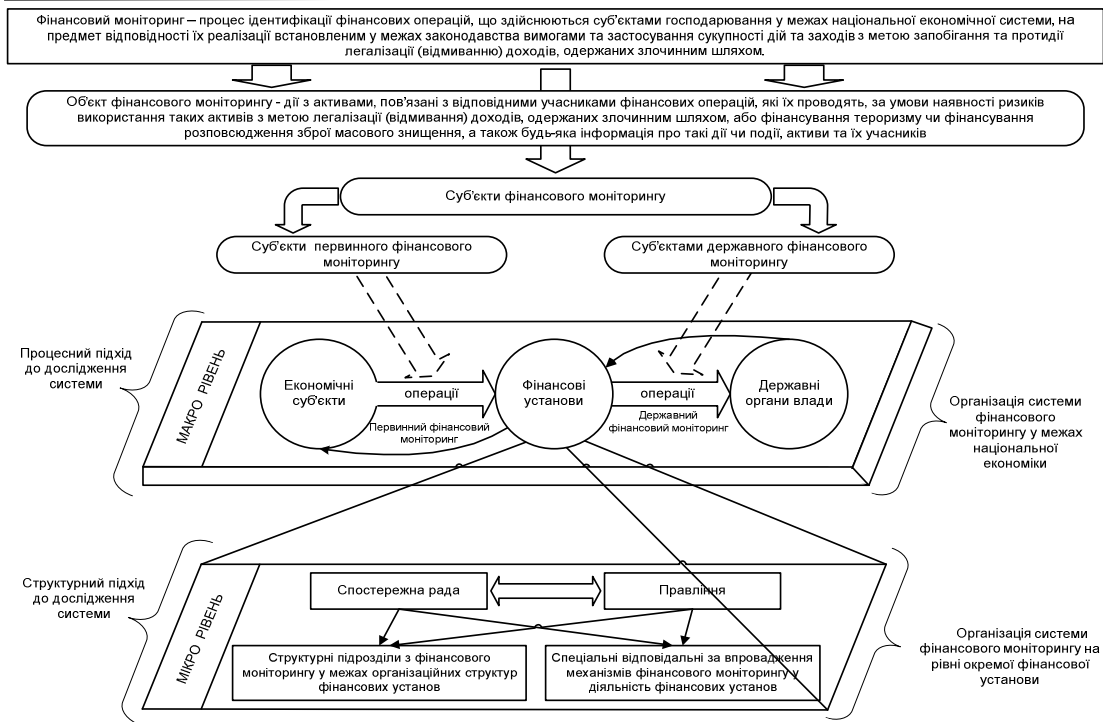
Таким чином, основним об'єктом фінансового моніторингу відповідно до чинного законодавства України, є дії з активами, пов'язані з відповідними учасниками фінансових операцій, які їх проводять, за умови наявності ризиків використання таких активів з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму чи фінансування розповсюдження зброї масового знищення, а також будь-яка інформація про такі дії чи події, активи та їх учасників [3].

Відповідно, для реалізації окреслених дій у країні сформовано дворівневу систему фінансового моніторингу.

1. Первинний фінансовий моніторинг проводиться, визначеними у законодавстві суб'єктами первинного моніторингу, до яких належать: 1) банки, страховики (перестраховики), страхові (перестрахові) брокери, кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи; 2) платіжні організації, учасники чи члени платіжних систем; 3) товарні та інші біржі, що проводять фінансові операції з товарами; 4) професійні учасники фондового ринку (ринку цінних паперів); 5) оператори поштового зв'язку, інші установи, що проводять фінансові операції з переказу коштів; 6) філії або представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, які надають фінансові послуги на території України; 7) спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу; 8) інші юридичні особи, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги [3]. Тобто, фактично, до суб'єктів означеного виду моніторингу належать всі господарюючі одиниці, які безпосередньо у своїй діяльності зіштовхуються зі значними обсягами фінансових ресурсів у готівковому або безготівковому вигляді.

Сутність даного виду моніторингу полягає у перевірці окресленими вище установами, організаціями, підприємствами операцій інших економічних суб'єктів на предмет їх відповідності чинному законодавству у сфері протидії легалізації доходів, що отриманні в результаті злочинної діяльності. У разі виникнення підозр

щодо певних операцій такі установи мають про них повідомити державні органи влади. Тобто, фактично перший рівень фінансового моніторингу виконується у площині відносин «клієнт–фінансова (інша) установа» (рис. 1).

Джерело: складено автором з урахуванням положень [3]

Рис. 1. Просторова модель системи фінансового моніторингу в Україні

2. Державний фінансовий моніторинг – наступний вид моніторингу, який здійснюється вже уповноваженими органами державної влади і до яких належать: Національний банк України, Державна служба фінансового моніторингу України, Міністерство юстиції України, центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у сфері надання послуг поштового зв'язку, у сфері економічного розвитку, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, спеціально уповноважений орган [3].

На цьому рівні вже державні органи влади перевіряють на відповідність чинному законодавству ті операції, які виявилися підозрілими з точки зору фінансових установ, що про них повідомили.

Отже, цілком можна стверджувати, що до системи фінансового моніторингу належать такі елементи, як: первинний фінансовий моніторинг, державний фінансовий моніторинг, суб'єкти фінансового моніторингу та операції, що підпадають під нагляд відповідно до норм чинного законодавства. Таким чином, у межах статті макрорівень організації системи фінансового моніторингу досліджено через використання процесного підходу до вивчення фінансових операцій та їх розгляд через призму базових положень фінансового моніторингу. В цілому, варто зазначити також, що макрорівень даної системи представлений діяльністю органів влади щодо формування політики держави у даній сфері, розробки та прийняття законодавчих та підзаконних актів, тобто створення інституційної платформи розвитку системи фінансового моніторингу, на основі якої вже відбувається реалізація даної політики.

Мікрорівень організації системи фінансового моніторингу являє собою створення його системи у межах окремо діючих фінансових установ. На цьому рівні безпосередньо в організаційних структурах передбачається місце відділу або департаменту, що займається впровадженням механізмів фінансового моніторингу у межах певної компанії. Варто підкреслити, що таке впровадження також забезпечується розробкою внутрішніх положень щодо організації системи фінансового моніторингу у межах фінансової установи (підприємства, організації).

У законодавчому полі визначено, що у суб'єктів первинного фінансового моніторингу можуть створюватися або посада відповідального працівника суб'єкта первинного фінансового моніторингу, або за необхідності цілий відділ, зважаючи на розміри фінансової установи, яка має здійснювати фінансовий моніторинг.

Однак у будь-якому випадку такі структурні одиниці підпорядковуються, як правило, голові правління або одному з його заступників, можуть звітувати перед спостережною радою за її наявності. Тобто, фактично система управління фінансовим моніторингом у межах конкретної фінансової (іншої) установи створюється самим таким суб'єктом, враховуючи специфіку його діяльності, наявність відокремлених підрозділів, їх кількість тощо.

Виконавши аналіз системи фінансового моніторингу через застосування низки різнобічних наукових підходів до її дослідження, визначимо основні функції цієї системи, які вона має виконувати з метою забезпечення свого якісного функціонування та подальшого розвитку. На наше переконання, до основних функцій даної системи варто зарахувати такі.

1. Інформаційна – система фінансового моніторингу в цілому створена для обробки інформації щодо доходів, що отримані нелегальним способом, і формування на їх основі нових даних для інших органів виконавчої влади, які вже безпосередньо на їх основі реалізують дії відповідно до чинного законодавства. В цілому, вся система фінансового моніторингу повністю пронизана інформацією, даними, які є продуктом цієї системи та її матеріалом. Якість системи, що побудована для роботи з таким ресурсом, і забезпечує ефективність фінансового моніторингу як у межах національної економіки, так і окремих фінансових (інших) установ.

2. Превентивна – сутність цієї функції полягає у забезпеченні реалізації механізмів, які попереджають легалізацію коштів від неформальних видів діяльності, що дозволяє убезпечити інших економічних суб'єктів від протиправних дій з боку недобросовісних організацій, установ. Саме первинний фінансовий моніторинг дозволяє забезпечити превентивну перевірку фінансових операцій, а не перевіряти та розслідувати вже реалізовані фінансові махінації.

3. Контрольна – ця функція дозволяє за допомогою системи фінансового моніторингу контролювати фінансову діяльність різних установ, підприємств та організацій на предмет скоєння ними протиправних дій у сфері відмивання коштів від злочинної діяльності. Контроль за діяльністю таких установ та за функціонуванням суб'єктів первинного фінансового моніторингу дозволяє формувати цивілізаційні правила функціонування фінансового ринку, підвищувати рівень його прозорості, що є дійсно важливим з позиції залучення іноземних та вітчизняних фінансових ресурсів для розвитку національної економічної системи.

4. Захисна – через систему фінансового моніторингу держава має можливість захищати національну економічну систему від протиправних дій з боку окремих підприємств, установ, організацій, що можуть порушувати базові умови економічної та фінансової безпеки держави, загрожувати нормальному функціонуванню національного господарства у межах чинного законодавства країни.

Таким чином, система фінансового моніторингу є дійсно важливим елементом розвитку ринку фінансових послуг країни та в цілому економіки держави. Саме тому, на наш погляд, існує певний взаємозв'язок між розвитком даних систем та їх взаємним впливом. В цілому, логічно припустити, що рівень розвитку ринку фінансових послуг завжди вимагає формування адекватної до його розмірів та інтенсивності функціонування системи фінансового моніторингу. Оскільки у наш час досить вагому роль у розвитку ринку фінансових послуг відіграють сучасні інформаційні технології, то система фінансового моніторингу має бути віддзеркаленням таких тенденцій та обов'язково постійно їх враховувати, залишаючись ефективним інструментом протидії легалізації доходів, що отримані злочинним шляхом.

На рисунку 2 розроблена теоретична модель взаємозв'язку системи фінансового моніторингу та ринку фінансових послуг. Варто зазначити, що означена система є частиною цього ринку, проте її вплив та роль не є однозначною з позиції забезпечення ефективної діяльності всіх учасників такого ринку. Звичайно, без системи фінансового моніторингу важко уявити стабільний, динамічний, цивілізований розвиток ринку фінансових послуг, однак є певні й недоліки, які створює така система для учасників такого ринку. Зокрема, з позиції суб'єктів первісного фінансового моніторингу, організація системи фінансового моніторингу вимагає додаткових фінансових витрат: оплата праці відповідальної особи (якщо мова йде про фінансові установи, наприклад, комерційні банки, страхові компанії), організація її робочого місця, впровадження механізмів фінансового моніторингу у функціонування інформаційних систем, що діють у межах окремих установ, підприємств, організацій. В цілому, така система є ще однією, додатковою умовою здійснення державного контролю за функціонуванням означених установ, що збільшує тиск на їх діяльність у системі існування значної кількості перевіряючих та контролюючих органів.

Також негативним елементом існування системи фінансового моніторингу для, насамперед, фінансових установ, що надають депозитні послуги, є перешкоди щодо залучення значних сум

фінансових ресурсів для здійснення активних операцій, які дозволяють отримати прибуток. Наприклад, залучення одного депозиту на значну суму дозволяє працівникам банківської установи швидше виконати поставлений план, фінансовій установі в цілому меншими витратами формувати капітал банку. Проте у таких випадках, не порушуючи чинне законодавство, така установа має перевірити джерело походження коштів, і у випадку виявлення порушень повідомити про це державні органи влади, і не має право їх залучати до своєї діяльності. У такому випадку ця установа може втратити і фінансово спроможного клієнта, і не отримати коштів. Саме тому досить часто банківські працівники намагаються обійти норми чинного законодавства, пропонуючи легальні механізми залучення фінансових ресурсів до національної економіки.

Джерело: складено автором

Рис. 2. Концептуальна модель взаємозв'язку ринку фінансових послуг та системи фінансового моніторингу

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, у межах даної статті розглянуто сутність фінансового моніторингу, який запропоновано розглядати як процес ідентифікації фінансових операцій, що здійснюються суб'єктами господарювання у межах національної економічної системи, на предмет відповідності їх реалізації встановленим у межах законодавства вимогам, застосування сукупності дій і заходів з метою запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Також було побудовано просторову модель системи фінансового моніторингу через застосування процесного та структурного підходів до її дослідження. Вивчення означеної системи проведено на двох рівнях: макро- та макrorівні з описом особливостей її функціонування на кожному з них. Також у статті ідентифіковано функції системи фінансового моніторингу, до яких належать такі: інформаційна, превентивна, контрольна, захисна, розкрита їх сутність.

Досліджено зв'язок між системою фінансового моніторингу та ринком фінансових послуг. Визначено, що в цілому дана система позитивно впливає на функціонування означеного ринку, проте, може створювати певні перешкоди у розвитку окремих видів фінансових установ, особливості яких описано.

Список використаної літератури:

1. *Арапов А.А.* Теория организации и системный анализ / *А.А. Арапов.* – М. : Московский гос. ун-т экономики, статистики и информатики, 2003. – 74 с.
2. *Бірюкова Т.* Методологічні підходи до дослідження функцій документно-комунікаційних інститутів / *Т.Бірюкова* // Вісник книжкової палати. – 2013. – № 8. – С. 1–3.
3. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» / Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>.
4. *Катренко А.В.* Системний аналіз об'єктів та процесів комп'ютеризації : навч. посібник / *А.В. Катренко.* – Л. : Новий світ–2000, 2000. – 424 с.
5. *Ковальчук А.Т.* Фінансовий словник / *А.Т. Ковальчук.* – 2-ге вид., стер. – К. : Знання, 2006. – 287 с.

ДУБИНА Максим Вікторович – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Чернігівського національного технологічного університету.

Наукові інтереси:

- функціонування ринку фінансових послуг;
- діяльність фінансових посередників.

Тел.: (099) 376–32–87.

E-mail: maksim-22@yandex.ru; mvdubyna@gmail.com.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2015.